

Michał Raczkowski

Instytut Historii
Uniwersytet Gdański

ORCID: 0000-0001-8852-8667

„Kujawianin. Kalendarz”, czyli rzecz nie tylko o odliczaniu czasu

DOI: 10.15290/sp.2025.33.01.03

Abstrakt Wychodzący od 1882 r. we Włocławku „Kujawianin” był jedynym kalendarzem ukazującym się w mieście w XIX i XX w. Z przerwami i pod zmieniającym się tytułem, nawiązującym do pierwotnego, był wydawany do 1939 r. Wśród jego redaktorów były osoby związane z Włocławkiem, zarówno poprzez urodzenie, jak i z powodu wykonywanej pracy. Na jego łamach publikowano teksty literackie, historyczne, związane ze sprawami rolnymi. Czytelnik znajdował w nim praktyczne informacje odnośnie urzędów, szkół, parafii, szpitali, spisy lekarzy czy ziemian.

Słowa kluczowe „Kujawianin”, kalendarz, Włocławek, Kujawy

Abstract Published in Włocławek since 1882, „Kujawianin” was one calendar published in the city in the 19th and 20th centuries. With breaks and under a changing title, referring to the original one, it was published until 1939. Among its editors were people connected with Włocławek, both by birth and because of their work. Literary, historical and agricultural texts were published on its pages. The reader could find practical information on offices, schools, parishes, hospitals, lists of doctors or landowners.

Key words „Kujawianin”, calendar, Włocławek, Kujawy

Istotną rolę w życiu codziennym ludzi na przestrzeni wieków, niezależnie od miejsca zamieszkania, spełniały kalendarze, kształtujące nie tylko poczucie upływającego czasu. Publikując artykuły o przeróżnej tematyce, m.in. artystycznej, historycznej, rolniczej czy informacje bieżące, stanowiły źródło wiedzy dla czytelników. Część z nich, wzbogacona o liczne ilustracje, należała do pierwszych wydawnictw, z których odbiorcy poznawali wizerunki wybitnych osób, znanych obiektów czy miejscowości. Rozwój ruchu wydawniczego kalendarzy, podobnie jak i prasy, przypadł na wiek XIX. W wyniku zwiększenia nakładów, jak i malejącej ceny mogły one trafić do większego grona czytelników. Zainteresowanie kalendarzami wśród historyków, historyków literatury, historyków sztuki czy bibliotekoznawców dotyczyło różnych aspektów. Podejmowali oni badania dotyczące m.in. zasięgu ich oddziaływania, zawartości kalendarzy odnoszących się do poszczególnych miejscowości, regionów lub też okresów w historii Polski czy też spraw gospodarczych¹. „Kujawianin”,

¹ Zob. m.in. Biesiadecka 2014, s. 505–515; Cieplowski 1997, s. 179–191; Jasiński 1997, s. 35–68 (tę samą pracę autor wydał w Jasiński 2020, s. 84–111); Jazdon 2001, s. 55–57; Kałuściński 2017, s. 277–296; Knapik 2016, s. 61–72; Plis 1981–1982, s. 127–141; Polanowski,

wychodzący we Włocławku od 1882 r., był jednym z kalendarzy wydawanych na ziemiach polskich pod zaborami. Z przerwami oraz pod zmienionym tytułem ukazywał się do wybuchu II wojny światowej. Niniejszy artykuł przedstawia historię tego kalendarza oraz treści, jakie w nim zawarto. Artykuł ma ukazać, jaki wpływ miało wydawnictwo na społeczeństwo oraz kto był jego odbiorcą. Wydawnictwo to do dnia dzisiejszego nie spotkało się z zainteresowaniem historyków badających dzieje Kujaw czy samego Włocławka², dlatego autor ma nadzieję, że artykuł przyczyni się do wypełnienia luki badawczej na tym polu. W artykule zastosowano metodę analityczną źródła, jakim jest kalendarz, która pozwoliła odpowiedzieć na stawiane w nim pytania badawcze.

Pierwszy rocznik kalendarza pod tytułem „Kujawianin. Kalendarz na rok zwyczajny 1883” został wydany we Włocławku w ostatnim kwartale 1882 r. Wydawcami byli Stefan Błędowski³ i Ludwik Rosiński⁴, zaś redaktorem – Jakub (Jakób) Goldszmit⁵. Cena za jeden egzemplarz wynosiła 25 kopiejek⁶. Pierwszy tom tego wydawnictwa składał się z następujących części: *Od wydawców*; *Część Kościelna i Astronomiczna*; umieszczono tu liczbę zwrotów kalendarzskich, wykaz świąt ruchomych, suchych dni, wykaz czterech astronomicznych pór roku, wykład na temat znaków kalendarzskich, wykazy zaćmień słońca mających nastąpić w 1883 r., ewangelii przypisanych na wszystkie święta i niedziele, dni galowych dworskich, opis domu rosyjskiego, odmiany księżycy oraz kalendarz właściwy. Każdy miesiąc zajmował jedną stronę, na której obowiązywał podział na dni, przy których podawano święta Kościoła Rzymsko-Katolickiego (kalendarz gregoriański) oraz święta Kościoła Rzymsko-Katolickiego w Cesarstwie

Szymańska 1985, s. 111–132; Przybyło 2009, s. 111–218; Salwińska 2002, s. 179–187; Skalska, 2009, s. 15–29; Wójcik 1996, s. 127–137.

² Jedyną wzmiankę na temat „Kujawianina” można odnaleźć w pracy Wajera 1997, s. 40–41. Ten sam autor w pracy (Wajer 2001, s. 170–220) przy przedstawianiu wydawnictw wychodzących we Włocławku w okresie międzywojennym, nie wspomina słowem o kalendarzu. Por. Wojtkowski 2010, s. 57–67.

³ Stefan Błędowski (?–?), właściciel drukarni we Włocławku, od 1910 r. wydawca i redaktor „Gazety Kujawskiej”. Michalewska 1972, s. 73.

⁴ Ludwik Rosiński (1861–1931), mistrz drukarski (1879), pracował w Kaliszu, Łodzi, Włocławku, Sieradzu, skąd w 1913 r. przeniósł się do Płocka. Tam zakupił drukarnię należącą do Miecznikowskiego. Był wydawcą i redaktorem m.in. „Gońca Łódzkiego” (Łódź), „Głosu Wiary” (Włocławek), „Kuriera Płockiego”, „Głosu Harcerza” i „Przyjaciela Ludu”, *Materiały* 1966, s. 100 (biogram Rosińskiego Ludwika autorstwa Czesława Gutrrego); Modliński 1972, s. 765–766.

⁵ Jakub Goldszmit (1848–1912), adwokat, literat, dziennikarz, wydawca i redaktor m.in. „Kalendarza domowo-gospodarskiego”, „Warszawianina” czy „Kalendarza Lubelskiego”, *Listy* 2013, s. 153–197.

⁶ *Bibliografia* 2000, s. 780, poz. 4428; Wajer 1997, s. 40–41; „Kurier Codzienny”, 17/29 III 1882, nr 69, s. 4; 4/16 X 1882, nr 232, s. 5; 10/22 XII 1882, nr 287, s. 4; „Słowo”, 3 I 1883, nr 2, s. 3.

(kalendarz juliański). Kalendarz juliański umieszczono w nim w języku rosyjskim – zapewne po to, aby ułatwić korzystanie z podwójnej datacji obowiązującej w urzędach, ale także dlatego, aby wśród odbiorców tego wydawnictwa znalazła się również ludność pochodzenia rosyjskiego⁷. Pod każdym miesiącem wydawcy zamieścili porady dla gospodarzy, wskazujące, jakie czynności związane z prowadzeniem gospodarstwa musieli wykonać w danym miesiącu. I tak np. w odniesieniu do stycznia pisano:

Abyście młócili zboże, opatrywali inwentarz, kończyli tuczenie trzody chlewnej. Pszczoły strzeżli od zaziębienia, zaglądali do kopców, a jak odwilż i piękna pogoda, wypuścić w takowe trochę świeżego powietrza. [– –] W ogrodzie owocowym zbieracie podczas pogody mech i pleśń z drzew, a korę obcierajcie grubym sukniem lub płótnem; niszczone gniazda gąsienic. [– –] W warzywnym ogrodzie gnójcie miejsca chude, inspekta najwcześniejsze zakładajcie, ogórkom i melonom w inspektach udzielajcie słońca i świeżego powietrza, o ile pogoda wam sprzyjać będzie⁸.

Część kalendarzowa była również wzbogacona o informacje, jakie podatki należało opłacić w danym miesiącu. Na przykład w marcu wykazano do zapłaty podatek podymny z dołączonym do niego podymnym podatkowym w wysokości 50% za rok 1883 i składkę ubezpieczenia od bydła rogatego za cały rok 1883.

Drugą część wydawnictwa stanowią wiersze, opisy historyczne, powiastki, a także informacje odnoszące się do taryf kolejowych, przepisów pocztowych i telegraficznych oraz wykazy (głównych jarmarków w Cesarstwie, jarmarków w guberni warszawskiej i rozkład jazdy na statku parowym „Włocławek”). Twórcami tekstów były osoby znane na Kujawach, ale także spoza ich granic. Józef hr. Skarbek⁹ napisał tekst pod tytułem *Czem były dawniej, a czem są dziś Kujawy (statystyka)*¹⁰.

Zwienieniem „Kujawianina” z 1882 r. są ogłoszenia, które zajmują ok. 40% całego wydawnictwa. W dziale tym reklamy umieszczały różne instytucje, wydawnictwa, firmy, przedsiębiorstwa, a także osoby prywatne, choćby redakcja *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego*, czy Józef Kwiatkowski z Włocławka, geometra przysięgły drugiej klasy¹¹.

Ówczesna prasa przychylnie odniosła się do nowego wydawnictwa. „Kurier Codzienny” pisał: „Odznacza się [tj. „Kujawianin” – M.R.], bardzo dobrym

⁷ „Kujawianin. Kalendarz na rok zwyczajny 1883”, 21 IX 1882, nr 1, *passim*.

⁸ Cyt. za: Tamże.

⁹ Józef hr. Skarbek (1819–1900), właściciel majątku Osięciny na Kujawach, był prezesem Rady Opiekuńczej Zakładów Dobroczynnych i prezesem delegacji do oczyszczania włościan w powiecie włocławskim, Bartoszyński, Kieniewicz 1997–1998, s. 12; Celińska, Gruszczyńska 2004, s. 36–38; Żychliński 1903, s. 115.

¹⁰ „Kujawianin. Kalendarz na rok zwyczajny 1883”, 21 IX 1882, nr 1, s. 19–25.

¹¹ Tamże, *passim*.

układem i doborem treści, specjalnie prawie odnoszącej się do Kujaw, oraz działem informacyjnym. Wyborną znajdujemy w nim powiastkę Józefa Grejnera¹² p.t. «Przygody kujawianki»¹³. Z kolei „Słowo” pisało, że – pomimo iż wydawnictwo nie zgromadziło znanych pisarzy – to „[– –] a jednak miłszego nadeń gościa spotkać trudno”. Autor tych słów doceniał, że w kalendarzu znalazły się zarówno teksty literackie, jak i historyczne (o kościółku św. Wojciecha we Włocławku)¹⁴.

Wydawcy „Kujawianina” – Błędowski oraz Rosiński – zapowiadali, że kolejny rocznik kalendarza ukaże się w 1883 r. Nosili się oni z zamiarem rozszerzenia tematyki, jaką miał poruszać, a ponadto pragnęli wyeliminować wszelkie błędy, jakie powstały przy pracach nad pierwszym rocznikiem¹⁵.

Pomimo zapowiedzi wydawców prac nad wydawaniem „Kujawianina” nie kontynuowano. Zawieszenie jego wydawania aż do początku XX w. wiązało się zapewne z wysokim analfabetyzmem wśród ludności powiatu włocławskiego, a także brakiem odpowiednich odbiorców, przedstawicieli ziemian, wśród których też znajdowali się analfabeci¹⁶.

Jak już wspomniano, na początku XX w. we Włocławku zaczęto drukować „Kalendarz Kujawski Ilustrowany”, wychodzący w latach 1908–1910. Jego nakład wynosił tysiąc egzemplarzy w 1908 r. i 850 w 1910 r.¹⁷, a wydawcami byli: Kazimierz Młodowski¹⁸ oraz Władysław Skonieczny. Kalendarz był podzielony na działy. Nie wiadomo, czy taki podział obowiązywał od pierwszego rocznika, wydanego w 1908 r., gdyż do naszych czasów zachował się jedynie rocznik z 1910 r., przechowywany w zasobach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. W wydawnictwie zastosowano podział na następujące działy: pierwszy (zawierający opis domu rosyjskiego, wykaz świąt kościelnych i ruchomych, suchych dni, czterech pór roku, zaćmienia księżyca, calendarium wiadomości kościelnych oraz przypomnienia gospodarskie), dział drugi (wykaz miar i wag, monet, poczt, telegrafów, kolei i podatków), dział trzeci (można określić go

¹² Józef Grejner (1831–1910), etnograf, folklorysta, pisarz, tłumacz, „Czas”, 30 VIII 1910, nr 393, s. 3; Krzyżanowski 1965, s. 127–128.

¹³ Cyt. za: „Kurier Codzienny”, 10/22 XII 1882, nr 287, s. 4.

¹⁴ „Słowo”, 3 I 1883, nr 2, s. 3. Artykuł o kościółku św. Wojciecha, „Kujawianin. Kalendarz na rok zwyczajny 1883”, 21 IX 1882, nr 1, s. 5–13.

¹⁵ „Słowo”, 3 I 1883, nr 2, s. 3.

¹⁶ W czasie spisu jednodniowego w powiecie włocławskim wykazano aż 50 034 analfabetów (71% całej ludności powiatu), a umiających pisać i czytać było zaledwie 20 926 osób (29%). Wśród obywateli ziemskich było to odpowiednio: 95 (15%) do 540 (85%), *Pervaâ* 1904, s. 70, 74–75.

¹⁷ *Bibliografia* 1960, s. 257, poz. 1261; *Bibliografia* 2000, s. 753, poz. 4109.

¹⁸ Kazimierz Młodowski (1864–1914), absolwent Wydziału Handlowego Politechniki Ryskiej, dziennikarz, literat, „Kurier Warszawski”, 19 IX 1914, nr 259, s. 4; „Tygodnik Ilustrowany”, 3 X 1914, nr 40, s. 694.

mianem działu historyczno-geograficznego, z tego powodu, że zawierał artykuły historyczne dotyczące Włocławka i Chodcza oraz opis geograficzny jezior: Gosławskiego i Mikorzyńskiego), dział czwarty (będący swoistym spisem adresów instytucji rządowych, cywilnych i osób prywatnych we Włocławku oraz w powiecie włocławskim). Kolejne dwa działy – piąty i szósty – zawierały takie same informacje, jak dział czwarty, z tą różnicą, że odnosiły się one do Nieszawy i powiatu nieszawskiego oraz Lipna i powiatu lipnowskiego. Ostatni dział – siódmy – został poświęcony taryfie domów miasta Włocławek (obejmujący spis ulic wraz z numeracją domów i wskazaniem ich właścicieli) i spisowi abonentów włocławskiej sieci telefonicznej. Właściwa treść kalendarza, na którą składają się wspomniane działy, została poprzedzona reklamami, które rozmieszczone są także w całym wydawnictwie¹⁹.

Kolejna przerwa w publikowaniu włocławskiego kalendarza – wynikająca być może z trudności finansowych – trwała do 1913 r., kiedy to na półkach księgarń pojawił się nawiązujący do poprzedniego tytułu „Kalendarz Kujawski na rok 1913”. Ukazywał się nakładem Franciszka Dobrzeleckiego²⁰ i wychodził do 1914 r. Jego cena wynosiła 35 kopiejek²¹. W samym układzie kalendarza, w odniesieniu do poprzednich wydań, nie nastąpiły żadne zmiany. Dodano jedynie dział informacyjny poświęcony powiatowi kutnowskiemu²².

W okresie I wojny światowej, od 1915 r., nawiązując do tradycji pierwszego tytułu, zaczęto wydawać we Włocławku „Kujawianina. Kalendarz ludowy na rok...” z zaznaczeniem roku, na który był drukowany. Pod taką nazwą ukazywał się do 1917 r., aby w 1918 r. zmienić ją na „Kujawianin”, a w 1920 r. na „Kujawianin. Informator Handlowo-Przemysłowy”. Pomimo tej zmiany wydawnictwo zawierało część kalendarzową zatytułowaną „Kujawianin. Kalendarz na rok...”. W takiej szacie, z przerwą w latach 1921–1927, był wydawany do chwili wybuchu II wojny światowej²³. O przyczynach niewydawania kalendarza w okresie 1921–1927, w słowie wstępnym do „Kujawianina” na rok 1928, napisano:

¹⁹ „Kalendarz Kujawski Ilustrowany na rok 1910” 1910, nr 3, *passim*.

²⁰ Franciszek Maciej Dobrzelecki (1887–1946), malarz, właściciel Biura Dzienników we Włocławku, wydawca, redaktor m.in. „Gazety Kujawskiej”. We Włocławku prowadził księgarnię i drukarnię. Notkowski 1971, s. 320, 330.

²¹ *Bibliografia* 1960, s. 257, poz. 1260; *Bibliografia* 2000, s. 753, poz. 4110; „Kalendarz Kujawski na rok 1913” 1913, nr 1, strona tytułowa.

²² „Kalendarz Kujawski na rok 1913” 1913, nr 1, Dział IV: Powiat kutnowski.

²³ *Bibliografia* 1960, s. 259, poz. 1271; *Bibliografia* 2000, s. 753, poz. 4737, gdzie odnotowano, że tytuł kalendarza przez cały okres wydawania był taki sam, to jest „Kujawianin. Kalendarz Ludowy na rok...”.

Ostatni rocznik kalendarza „KUJAWIANINA” ukazał się w roku 1921.

Lata następne – z powszechnie wszystkim znanych przyczyn natury gospodarczej – były tak ciężkie, warunki wydawnicze tak trudne, że o wydawaniu „KUJAWIANINA” w tych latach nie mogło być mowy; z przykrością nie mogliśmy zadość uczynić naleganiom Publiczności, która odczuwała brak naszego kalendarza-informatora.

Obecnie warunki ekonomiczne polepszyły się o tyle, że mogliśmy przystąpić do wydania rocznika „KUJAWIANINA” na rok 1928²⁴.

Redaktorem „Kujawianina” w latach 1917–1935 był Roman Ściślak²⁵, którego zastąpił Walerian Gliniecki (1936–1938). W 1939 r. funkcję redaktora pełnił Stanisław Kacperski. Wydawcami kalendarza byli bracia Jan i Piotr Piotrowscy, do których następnie dołączył ich brat Stefan, od 1918 r. jedyny właściciel firmy²⁶.

Podział „Kujawianina” na określone działy został zachowany aż do 1939 r., ulegając mniejszym lub większym zmianom. Największe modyfikacje w samym układzie zaszły w kalendarzu wydanym na 1917 r. Wyróżniono wówczas sześć działów: kalendarzowy; informacji lokalnych obejmujących Włocławek, Nieszawę, Kutno, Lipno i powiaty włocławski, nieszawski, kutnowski oraz lipnowski; dział na temat Warszawy; informacji ogólnych; literacki oraz dział porad praktycznych. W następnym roczniku kalendarza wrócono do podziału na odrębne działy wiadomości dotyczących poszczególnych miast i powiatów. Istotniejsze zmiany zaszły w „Kujawianinie” wydanym na rok 1931. Wówczas dodano dział poświęcony informacjom z terenu miasta Gostynina oraz powiatu gostynińskiego. W ostatnim, dziewiętnastym roczniku, jaki wydrukowano na rok 1939, przedstawiono dodatkowo wiadomości o dwóch nowych miastach (Płocku i Rypinie) oraz odpowiednio o powiatach płockim i rypińskim. Począwszy od 1917 r., aż do 1939 r. publikowano informacje o władzach instytucji centralnych, mających swe siedziby w Warszawie. Należy zaznaczyć, że w historii wydawania kalendarza jedynie ten na rok 1916 był pozbawiony podziału

²⁴ Cyt. za: „Kujawianin 1928. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1927], nr 8, s. 3.

²⁵ Roman Ściślak (1889–1974), włocławianin, dziennikarz, redaktor „Gońca Kujawskiego”. W latach 1919–1921 mieszkał w Warszawie, gdzie pisał m.in. do „Gazety Polskiej”, „Narodu” czy „Sowizdrzała”. W późniejszym czasie był dziennikarzem „Gazety Kujawskiej” (1922–1923), redaktorem naczelnym „Expressu Kujawskiego” (1927–1936). Okres okupacji spędził we Włocławku. Tu po wyzwoleniu pracował jako dziennikarz m.in. „Życia Włocławka” czy „Ziemi Pomorskiej”. Długosz 1988, s. 134–135; Sławiński 1991, s. 199–200; Ściślak 1972, s. 547–575.

²⁶ *Bibliografia* 1960, s. 259, poz. 1271; „ABC Dla Włocławka i Kujaw”, 26 I 1928, nr 25, s. 6; „Głos Stolicy. Dziennik polityczny popołudniowy”, 3 I 1917, nr 3, s. 3; „Kujawianin. Kalendarz na rok 1917”, [1916], nr 3, s. 34; „Życie Włocławka i Okolicy. Miesięcznik poświęcony sprawom społecznym, ekonomicznym, oświatowym i artystycznym”, III 1928, nr 3, s. 15; „Życie Włocławka i Okolicy. Miesięcznik poświęcony sprawom regionalnym powiatów: włocławskiego, nieszawskiego i lipnowskiego”, I 1930, nr 1, s. 16.

na działy, a jego treść ograniczała się wyłącznie do kalendarza, reklam oraz twórczości literackiej (wiersze, opowiadania). Swoistym *novum* wydawanego od 1910 r. kalendarza było przekazywanie informacji na temat świąt, które w danym miesiącu obchodzili Żydzi. Informacje te publikowano do końca ukazywania się „Kujawianina”²⁷.

Omawiane kalendarze były wydawnictwem lokalnym przeznaczonym głównie na potrzeby mieszkańców Kujaw wschodnich, ziemi dobrzyńskiej oraz sąsiednich powiatów, jak kutnowski czy płocki. Jego wydawanie spotykało się z entuzjazmem mieszkańców, co podkreślał w 1910 r. Kazimierz Młodowski: „Rozpaczynam trzeci rok wydawnictwa w tem przeświadczeniu, że «Kalendarz Kujawski» zyskuje sobie coraz większe uznanie, a najważniejsze, że staje się niezbędnym dla wielu, jako jedyne źródło informacyjne na Kujawach”²⁸.

O znaczeniu, jakim cieszyły się kalendarze, może świadczyć fakt, że w 1914 r. Franciszek Dobrzelecki, wydawca jednego z nich, w nocy od wydawcy pisał, że wydawnictwo to było bardzo potrzebne, skoro nakład za rok 1913 był rozchwytywany przez kupców, przemysłowców, ziemian oraz rzemieślników. Z kolei rok później otrzymał liczne listy, które dotyczyły zapewne wydawnictwa; według adresata świadczyły o tym, że wydawanie kalendarza było bardzo pożądane, a jego praca przynosiła duże korzyści społeczeństwu²⁹. Z kolei w słowie wstępnym do „Kujawianina” za rok 1931 wydawcy podkreślali, że informator staje się coraz powszechniejszy, zyskując większe grono nabywców, w tym także w Warszawie³⁰.

Duże grono odbiorców kalendarzy świadczyło o ich roli w społeczeństwie. Oprócz typowego informatora, gdzie autorzy mogli znaleźć informacje adresowe na temat urzędów, instytucji, były one wydawnictwem, które poprzez druk różnych prac, m.in. historycznych, zaznajamiało czytelników z historią regionalną i ważnymi wydarzeniami z historii Polski. Natomiast dziennikarze pracujący przy jego wydawaniu odegrali znaczącą rolę jako animatorzy lokalnego życia kulturalnego³¹.

Bardzo ważnymi elementami omawianego tu kalendarza – które mogą i są przydatne dla historyków zajmujących się badaniem poszczególnych grup, czy to społecznych, czy to zawodowych – są działy poświęcone poszczególnym

²⁷ „Epoka”, 7 II 1928, nr 38, s. 6; „Express Kaliski”, 24 I 1928, nr 24, s. 4; 24 II 1930, nr 55, s. 4; 1 II 1931, nr 32, s. 4; 3 I 1932, nr 3, s. 4; 17 I 1933, nr 17, s. 4; 27 XII 1934, nr 357, s. 6; 31 XII 1935, nr 361, s. 6; 16 I 1937, nr 16, s. 8; 26 II 1938, nr 46, s. 12; „Kurier Warszawski”, 19 II 1931, wyd. poranne, nr 49, s. 6; „Nowa Gazeta”, 4 I 1917, wyd. popołudniowe, nr 4, s. 2; 24 XII 1917, wyd. poranne, nr 637, s. 5.

²⁸ Cyt. za: K. Młodowski, *Od Wydawcy*, „Kalendarz Kujawski Ilustrowany na rok 1910” 1910, nr 3, s. 3.

²⁹ F. Dobrzelecki, *Od Wydawcy*, „Kalendarz Kujawski na rok 1914” 1914, nr 2, s. nlb.

³⁰ „Kujawianin 1931. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1930], nr 11, s. nlb.

³¹ Por. Wajner 1997, s. 164–180.

powiatom oraz miastom. Zawierają one wiele różnych wykazów, wśród których znajdujemy: wykazy duchowieństwa rzymskokatolickiego z podziałem na pion diecezjalny (omówienie struktur poszczególnych diecezji, gdzie podawano personalia biskupa, skład kapituł, konsystorzy generalnych i sądów konsystorskich w obrębie danych diecezji, wykaz kanoników, księży wikariuszy bazylik katedralnych) oraz parafialny (obok nazwy parafii wymienia się imię i nazwisko proboszcza oraz wikariuszy, jeśli tacy byli w danej parafii), wykaz władz samorządowych na szczeblu powiatowym, miast (wykazy burmistrzów, rad miejskich i najważniejszych urzędów miejskich) i poszczególnych gmin (spisy wójtów i pisarzy gminnych), członków sejmików i wydziałów powiatowych (z podaniem nazw miejscowości i gmin, skąd pochodzili), urzędów publicznych (na przykład sądów i prokuratur, z wymienieniem osób piastujących kierownicze stanowiska), szkół na szczeblu powszechnym oraz średnim, zarówno państwowych, jak i prywatnych, a także należących do różnych grup wyznaniowych (w przypadku szkół średnich często podawano imię i nazwisko dyrektora/kierownika takiej placówki oświatowej), wolnych zawodów (adwokatów, obrońców sądowych, lekarzy i lekarzy-dentystów, felcerów), wykazy fabryk (z określeniem właściciela, niekiedy podane są wiadomości odnośnie zarządów poszczególnych fabryk) i wykaz właścicieli ziemskich³².

Zatrzymajmy się na chwilę nad wykazem ziemian (właścicieli majątków). Najstarsze z nich zachowały się z roku 1910 i były publikowane, oprócz roku 1916, aż do wybuchu II wojny światowej. W pierwszych trzech latach ukazywania się kalendarza w XX w., a mianowicie w latach 1910, 1913–1914, spis obywateli ziemskich był drukowany alfabetycznie bez podziału na gminy. Oprócz nazwiska i imienia właściciela ziemskiego podawano nazwę majątku oraz najbliższą stację kolejową³³. W kolejnych rocznikach „Kujawianina” stosowano zarówno podział obywateli ziemskich według gmin, w których znajdowały się ich majątki, jak i publikowano wykazy alfabetycznie, bez żadnych podziałów. Począwszy od 1917 r., zrezygnowano z podawania stacji kolejowej, która znajdowała się najbliżej danego folwarku. Mankamentem tych wykazów, podobnie jak wielu innych podobnych zestawień odnoszących się do Królestwa Polskiego, jest brak informacji odnośnie powierzchni folwarków³⁴. Pomimo tego, nie można nie docenić faktu drukowania ich na łamach

³² Zob. m.in. „Kujawianin. Kalendarz na rok zwyczajny 1883”, 21 IX 1882, nr 1, *passim*; „Kujawianin 1920. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1919], nr 6, s. 31–112; [1934], nr 15, *passim*.

³³ „Kalendarz Kujawski Ilustrowany na rok 1910”, 1910, nr 3, s. 79–82, 92–95, 117–120; „Kalendarz Kujawski na rok 1913” 1913, nr 1, s. 117–120, 142–144, 153–156; 1914, nr 2, s. 107–110, 120–122, 137–140.

³⁴ Zob. m.in. „Kujawianin 1928. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1927], nr 8, s. 51–56, 66–70, 78–82, 88–92; [1930], nr 11, s. 56–61, 71–75 82–87, 97–98, 104–107.

kalendarza. Po pierwsze, nie posiadamy ogólnopolskich spisów właścicieli ziemskich, które rejestrowałyby ich imiona i nazwiska oraz nazwę majątku, a byłyby wydawane corocznie. Po drugie, ich wartość jest tym cenniejsza, że obejmujące Królestwo Polskie spisy obywateli ziemskich, którymi dysponujemy chociażby dla roku 1910, czy roku 1914, są niekompletne. Na przykład dodatek do „Rocznika Wsi Polskiej” z 1913 r., „Adresy obywateli ziemskich Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi”, nie rejestruje ziemian będących wyznania mojżeszowego³⁵. Po trzecie, zestawienia ziemian publikowane na łamach „Kujawianina” są czasami jednym z nielicznych źródeł wiedzy na temat zmian własnościowych w poszczególnych majątkach. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, że dla przedwojennego powiatu nieszawskiego (obecnie są to powiaty: aleksandrowski, radziejowski oraz częściowo koniński) nie zachowały się księgi hipoteczne³⁶.

Równie ważną częścią omawianego tutaj kalendarza jest spis organizacji, stowarzyszeń, towarzystw oraz związków działających w miastach i powiatach. Podawano w niej różne informacje na ich temat, począwszy od samej nazwy i siedziby danej organizacji, jak i wiadomości o roku założenia danego stowarzyszenia, zarządzie (imiona i nazwiska prezesów, wiceprezesów, skarbników) czy liczbie członków. Na przykład w „Kujawianinie” na rok 1918 odnośnie Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego zapisano: „ul. Gęsia 13. Założone w r. 1916. Członków 326. Zarząd: prezes – Kowalewski Przemysław³⁷, wiceprezes – Kosiński Juliusz, gospodarz – Gaworski Edward, skarbnik – Opoczyński Leon, sekretarz – Iwaszkiewicz Waleria, bibliotekarz – Goliński Kazimierz, członkowie – Górski Aleksander, Wierzbowska Maria, Adam Stanisław i Bromirski Zdzisław”³⁸. Informacje tego typu są bardzo cenne, gdyż dokumentacja wytworzona przez te instytucje zachowała się w szczątkowym stanie lub nie ma jej w ogóle. Dzięki „Kujawianinowi” możliwe jest odtworzenie listy zarządów poszczególnych organizacji i prześledzenie zmian personalnych, jakie zachodziły w danym stowarzyszeniu.

Jak już wcześniej zasygnalizowano, na łamach wydawnictwa publikowano różnego rodzaju artykuły, powiastki, wiersze i wspomnienia. Teksty dotyczyły

³⁵ „Rocznik” 1913, dodatek „Adresy obywateli ziemskich Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi”, s. 61.

³⁶ Kallas 1978, s. 204, 207, 210. Pomimo istnienia wykazów ziemian w „Kujawianinie”, autorzy książek poświęconych majątkom, właścicielom ziemskim na Kujawach wschodnich rzadko z nich korzystają. Przykładem takiej pracy jest opracowanie Sołtyśńskiego 2018.

³⁷ Przemysław Stanisław Kazimierz Kowalewski (1864–ok. 1940/1941), syn właściciela majątku Żydowo, kupiec włocławski, działacz społeczny. Gruszczyńska 2004, s. 78–80; Woźniak 2013, s. 291–298.

³⁸ „Kujawianin 1918”, [1917], nr 4, s. 77.

głównie historii regionalnej Kujaw, z nastawieniem przede wszystkim na Włocławek i okolice. Opublikowano m.in. *Krótki rys historyczny miasta Włocławek, Z wycieczki do Chodcza*³⁹, *Jeziora Mikorzyńskie i Gostawskie*⁴⁰, *Legendę Płowiecką*⁴¹ czy *Rozbrojenie Niemców we Włocławku (Wspomnienia p. Stanisława Boryssowicza, b. Prezydenta m. Włocławka)*⁴². Ukazywały się również artykuły poświęcone wybitnym postaciom polskiej historii, takim jak Tadeusz Kościuszko albo Jan Henryk Dąbrowski⁴³. W dziale literackim ukazywały się też sylwetki osób zasłużonych dla Kujaw oraz ich nekrologi (wspomnienia pośmiertne), na przykład wspomnienie o ks. biskupie Stanisławie Zdzitowieckim⁴⁴.

Oprócz tekstów o treści historycznej czy też literackiej, na łamach „Kujawianina” umieszczano wiadomości o bieżących dokonaniach poszczególnych powiatów, kronikę włocławską oraz artykuły poświęcone rolnictwu. W tej pierwszej grupie charakteryzowano głównie osiągnięcia władz na dziesięciolecie odrodzenia państwa polskiego. Przykładem takiego tekstu może być szkic na temat dokonań samorządu powiatu włocławskiego w latach 1918–1930⁴⁵ czy też *Działalność lipnowskiego samorządu powiatowego w ciągu pierwszych 10 lat niepodległości państwa polskiego*⁴⁶. Z kolei kronika włocławska była swoistym kalendarium uroczystości oraz wydarzeń, jakie wydarzyły się we Włocławku w roku ubiegłym w stosunku do roku, na jaki wydano kalendarz. Część publikowanych artykułów była wzbogacona fotografiami oraz litografiami nawiązującymi do ich treści⁴⁷.

³⁹ „Kalendarz Kujawski Ilustrowany na rok 1910”, 1910, nr 3, s. 47–57. Autorem obydwu tekstów był Cyprian Apanowicz (1833–1920), właściciel ziemski, działacz kulturalny i społeczny, członek PTK Oddział Kujawski we Włocławku. Ziółkowski 2004, s. 6–8.

⁴⁰ „Kalendarz Kujawski Ilustrowany na rok 1910”, 1910, nr 3, s. 58–62. Artykuł został podpisany enigmatycznie: „Radziejowianka”.

⁴¹ „Kujawianin 1931. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1930], nr 11, s. 132–133. Jego autorem jest: „P.Cz.”. Zapewne chodzi o Pawła Czarneckiego, nauczyciela, publicystę. Ziółkowski 2008, s. 29–32.

⁴² „Kujawianin 1929. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1928], nr 9, s. 100–107. Stanisław Borysowicz (1883–1941) był prezydentem Włocławka, starostą kieleckim, sieradzkim. Gruszczyńska 2005, s. 29–30; Mierzwa 2018, s. 105–106.

⁴³ „Kujawianin 1919” [1918], nr 5, s. 91–92 (*Henryk Dąbrowski 1755–1818*), 93–96 (*Twórca Legionów Polskich*), 97–101 (*Naczelnik Kościuszko jako organizator*), 102–103 (*Chronologia żywota Tadeusza Kościuszki*). Żaden z przytoczonych tytułów nie został podpisany imieniem i nazwiskiem lub inicjałami autora.

⁴⁴ „Kujawianin 1928. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1927], nr 8, s. 93–98 (*Wspomnienie o ś.p. Ks. Biskupie Stanisławie Zdzitowieckim*).

⁴⁵ „Kujawianin 1930. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1929], nr 10, s. 109–113.

⁴⁶ „Kujawianin 1930. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1929], nr 10, s. 136–147.

⁴⁷ „Kujawianin 1929. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1928], nr 9, s. 117–120; [1929], nr 10, s. 136–147.

Kalendarz „Kujawianin” wydawany od 1882 r., nad którym prace kontynuowano w późniejszych czasach, był nie tylko kalendarzem sensu stricto, ale także informatorem, zawierającym wiele przydatnych informacji, jak adresy urzędów i instytucji, spisy duchowieństwa rzymskokatolickiego czy adresy szkół. Traktowano go jako poradnik gospodarczy, mający ułatwiać prowadzenie własnych gospodarstw. W wydawnictwie czytelnicy znajdowali różnego rodzaju artykuły – np. na temat historii, życia społeczno-politycznego, a także teksty literackie (poezja, krótkie opowiadania). Jego wydawanie spotykało się z dużym zainteresowaniem m.in. wśród ziemian, przemysłowców i kupców, doceniających informacje zawarte w „Kujawianinie”. Jego wydawcy, autorzy artykułów tworzyli lokalną elitę intelektualną i animowali życie kulturalne Włocławka. Jego różnorodność sprawia, że może on posłużyć historykom zajmującym się różnymi kwestiami, na przykład historią regionalną, dziejami wielkiej własności ziemskiej czy historią prasy.

Bibliografia

Źródła drukowane i literatura przedmiotu

- „Kalendarz Kujawski Ilustrowany na rok 1910”, 1910, nr 3.
„Kalendarz Kujawski na rok 1913” 1913, nr 1; 1914, nr 2.
„Kujawianin 1918”, [1917], nr 4; [1918], nr 5; [1919], nr 6.
„Kujawianin 1920. Informator Handlowo-Przemysłowy”, [1919], nr 6; [1927], nr 8; [1928], nr 9; [1929], nr 10; [1930], nr 11; [1934], nr 15.
„Kujawianin. Kalendarz na rok 1917”, [1916], nr 3.
„Kujawianin. Kalendarz na rok zwyczajny 1883”, 21 IX 1882, nr 1.
Pervâ vseobšââ perepis' naseleniâ Rossijskoj Imperii 1897 g. (1904), Izdanie Central'nago Statističeskago Komiteta Ministerstva Vnutrennih" Děl, pod red. N.A. Trojnickago, t. 51: *Varšavskâ guberniâ*, Sankt Petersburg.

Prasa

- „ABC Dla Włocławka i Kujaw”, 26 I 1928, nr 25.
„Czas”, 30 VIII 1910, nr 393.
„Epoka”, 7 II 1928, nr 38.
„Express Kaliski”, 24 I 1928, nr 24; 24 II 1930, nr 55; 1 II 1931, nr 32; 3 I 1932, nr 3; 17 I 1933, nr 17; 27 XII 1934, nr 357; 31 XII 1935, nr 361; 16 I 1937, nr 16; 26 II 1938, nr 46.
„Głos Stolicy. Dziennik polityczny popołudniowy”, 3 I 1917, nr 3.
„Kurier Codzienny”, 17/29 III 1882, nr 69; 4/16 X 1882, nr 232; 10/22 XII 1882, nr 287.
„Kurier Warszawski”, 19 IX 1914, nr 259; 19 II 1931, wyd. poranne, nr 49.
„Nowa Gazeta”, 4 I 1917, wyd. popołudniowe, nr 4; 24 XII 1917, wyd. poranne, nr 637.

- „Słowo”, 3 I 1883, nr 2.
„Tygodnik Ilustrowany”, 3 X 1914, nr 40.
„Życie Włocławka i Okolicy. Miesięcznik poświęcony sprawom regionalnym powiatów: włocławskiego, nieszwawskiego i lipnowskiego”, I 1930, nr 1.
„Życie Włocławka i Okolicy. Miesięcznik poświęcony sprawom społecznym, ekonomicznym, oświatowym i artystycznym”, III 1928, nr 3.

Opracowania

- Bartoszyński K., Kieniewicz S. (1997–1998), *Skarbek Fryderyk Florian*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 38, Warszawa–Kraków, s. 8–13.
- Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie* (1960), red. H. Baranowski, Toruń.
- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku* (2000), t. 3: 1865–1918, wol. 1, zebrał i oprac. Zespół Zakładu Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX wieku pod kierunkiem S. Sokołowskiej, red. S. Sokołowska i I. Ossowska, Warszawa.
- Biesiadecka E. (2014), *Tadeusz Kościuszko i insurekcja 1794 r. w kalendarzach galicyjskich doby autonomicznej (do 1914 r.)*, w: *Człowiek, społeczeństwo, źródło. Studia dedykowane profesor Jadwidze Hoff*, red. S. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek, Sz. Wieczorek, W. Zawitkowska, Rzeszów, s. 505–515.
- Celińska E., Gruszczyńska M. (2004), *Osięciny – zespół dworski*, w: *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce. Kujawy wschodnie*, red. S. Kunikowski, t. 1, cz. 3, Włocławek, s. 27–81.
- Cieplowski S. (1997), *Varsaviana w kalendarzach warszawskich 1738–1939*, „*Almanach Muzealny*” 1, s. 179–191.
- Długosz J. (1988), *Słownik dziennikarzy regionu pomorsko-kujawskiego*, Bydgoszcz.
- Gruszczyńska M. (2005), *Boryssowicz Stanisław (1883–1941), prezydent miasta Włocławka*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, red. S. Kunikowski, t. 2, Włocławek, s. 29–30.
- Gruszczyńska M. (2004), *Kowalewski Przemysław Stanisław Kazimierz (1864–ok. 1940/1941), kupiec, wieloletni działacz społeczny*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, red. S. Kunikowski, t. 1, Włocławek, s. 78–80.
- Jasiński G. (1997), *Obraz dziejów Prus Krzyżackich i Książęcych na łamach prasy i kalendarzy mazurskich w XIX wieku*, w: *Polska opinia publiczna wobec Prus Wschodnich w XIX i XX wieku*, red. N. Kasperek i A. Staniszewski, Olsztyn, s. 35–68.
- Jasiński G. (2020), *Na Mazurach w XIX i XX wieku. Prace historyczne*, Dąbrówno–Olsztyn.
- Jazdon A. (2001), *Kalendarze poznańskie okresu zaborów*, „*Biblioteka*” 5(14), s. 55–57.
- Kallas M. (1978), *Z przeszłości administracyjnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej (od rozbiorów do utworzenia województwa włocławskiego)*, „*Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*”, seria A, s. 193–212.
- Kapuściński J. (2017), *Publikacje księży diecezji częstochowskiej na łamach „Kalendarza Jasno-górskiego” z lat 1929–1938*, „*Veritati et Caritati*” 8, s. 277–296.
- Knapik A. (2016), *„Zważaj na słońce i księżyc a znajdziesz wróżę płonów”. Porady astrologiczne z zakresu uprawy roślin na przykładzie wybranych kalendarzy i poradników ogrodniczych z XVIII i XIX wieku*, „*Maska*” 29, s. 61–72.
- Krzyżanowski J. (1965), *Grajnert Józef*, w: *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa, s. 127–128.

- Listy Jakuba Goldszmita do Józefa Ignacego Kraszewskiego* (2013), oprac. B. Wojnowska, „Pamiętnik Literacki” 54, 4, s. 153–197.
- Materiały do słownika publicystów i dziennikarzy polskich* (1966), „Zeszyty Prasoznawcze” 7, 4(30), s. 99–101.
- Michalewska A. (1972), *Błędowski Stefan*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź, s. 73.
- Mierzwa J. (2018), *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 1, Łomianki, s. 105–106.
- Modliński K. (1972), *Rosiński Ludwik*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź, s. 765–766.
- Notkowski A. (1971), *Z dziejów prasy polskiej na Kujawach wschodnich do 1918 r.*, cz. 1, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 10, 3, s. 303–332.
- Plis J. (1981–1982), *Zasięg oddziaływania „Kalendarza Lubelskiego” w latach 1869–1918*, „Rocznik Lubelski” 23–24, s. 127–141.
- Polanowski E., Szymańska K. (1985), *Oblicze literackie „Kalendarza Obrazkowego” (1874–1897)*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria: Filologia Polska – Historia i Teoria Literatury” 1, s. 111–132.
- Przybyło J. (2009), „*Kalendarz Farmaceutyczny*” *mgra farm. Franciszka Heroda z lat 1921–1939*, „Analecta: studia i materiały z dziejów nauki” 18, 1–2 (35–36), s. 111–218.
- „Rocznik Wsi Polskiej” (1913), oprac. A. Laskowski, wydawcy Paweł hr. Morsztyn, S. Skurzyński, Warszawa, dodatek „Adresy obywateli ziemskich Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi”.
- Salwińska W. (2002), *Kalendarze wileńskie w latach 1905–1915*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria” 2, s. 179–187.
- Skalska M. (2009), *Wartości wielkopolskich kalendarzy polskich i niemieckich przełomu XIX i XX wieku w aspekcie współczesnej turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa” 7, s. 15–29.
- Ślawiński T. (1991), *Roman Ściślak (1889–1974), dziennikarz, wydawca, literat, działacz społeczny*, w: *Zasłużeni dla Włocławka (XIII–XX wiek)*, red. M. Wojciechowski, Włocławek, s. 199–200.
- Sołtyński Z.P. (2018), *Dwory szlacheckie powiatu aleksandrowskiego*, Osłonki.
- Ściślak R. (1972), *Pamiętnik dziennikarza prowincjonalnego (fragmenty)*, wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył. A. Notkowski „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 11, 4, s. 547–575.
- Wajer J. (2001), *Życie kulturalne miasta*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. II, *Lata 1918–1998*, Włocławek, s. 170–220.
- Wajer J. (1997), *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918–1939*, Bydgoszcz.
- Wojtkowski M. (2010), *Czasopisma społeczno-kulturalne na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej w latach 1918–1939*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 25, s. 57–67.
- Woźniak J. (2013), *Rodem z Osieka. Rzecz o tym, jak Dołęga Kowalewscy tworzyli historię gminy Obrowo*, Toruń.
- Wójcik E. (1996), *Kalendarze w Polsce w latach międzywojennych (Zarys problematyki)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 178, „Prace Bibliotekoznawcze”, z. 8, s. 127–137.
- Ziółkowski B. (2004), *Apanowicz Cyprian Adam (1833–1920), ziemianin, działacz kulturalny, społeczny i krajoznawczy, kustosz Muzeum Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego we Włocławku*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, red. S. Kunikowski, t. 1, Włocławek, s. 6–8.

- Ziółkowski B. (2008), *Czarnecki Paweł (1904–1940), nauczyciel, pisarz i publicysta, działacz kulturalny, ofiara zbrodni hitlerowskich*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, red. S. Kunikowski, t. 5, Włocławek, s. 29–32.
- Żychliński T. (1903), *Złota księga szlachty polskiej*, r. 25, Poznań.